

*Februarski pohod jedinica Narodnooslobodilačke vojske Makedonije 1944. godine**

Vojno-politička situacija u Makedoniji i uslovi za izvođenje pohoda

Stepen razvoja oružane borbe u Jugoslaviji i posebno u Makedoniji krajem 1943. godine zahtevao je da se ulože još veći napor u razvoju NOB na teritoriji Makedonije, a naročito u krajevima gde se ona teže razvijala (centralni i istočni deo). U tom periodu, naime, oružani ustanak u Makedoniji dobija sve veći zamah. Nakon kapitulacije Italije oslobođena je zapadna Makedonija sa gradovima Debrovom i Kičevom, a priliv boraca bio je sve veći. To je omogućilo da se novembra 1943. godine u selu Slivovu (između Kičeva i Ohrida) formira Prva makedonsko-kosovska udarna brigada, sastavljena od tri makedonska (jedan je formiran prvih dana decembra) i dva kosovska bataljona, a potom su formirane i druge brigade i odredi.

Narodnooslobodilačka borba u Makedoniji širi zamah, a naročito posle Manifesta Glavnog štaba NOV i POJ, oktobra 1943, upućenog makedonskom narodu i ostalim nacionalnostima u Makedoniji. U Manifestu se, pored ostalog, kaže: »Prvi put u našoj slavnoj istoriji imamo danas svoju narodnu vojsku... Mi idemo napred ka novim

* Februarski pohod obuhvata dejstva 1. makedonsko-kosovske, 2. makedonske brigade i grupe bataljona koji su dejstvovali na području Maglena i Kožufa, to jest njihov prodor u centralnu Makedoniju (dolina Vardara) februara 1944. godine. Manevar ovih jedinica poznat je i kao »Bogumilski pohod« pošto je 1. makedonsko-kosovska brigada vodila borbe u blizini sela Bogumila i bogumilskog tunela na pruži Veles — Prilep.

velikim poredama. Radi se o sudbini naše zemlje. Kuća poslednji čas. Pozivamo vas, sinovi i kćeri makedonskog naroda, da se zbijete u borbene redove naše Narodnooslobodilačke vojske Makedonije. Pozivamo vas da nebrojenim snagama udarite po svim neprijateljima naše slobode i nezavisnosti...». U njemu su izneti ciljevi i putevi daljeg razvoja oružane borbe makedonskog naroda. Manifest je, u stvari, imao programski karakter i ukazivao na budućnost makedonskog naroda u zajednici sa ostalim jugoslovenskim narodima. Zato je sadržaj Manifesta duboko prodro u široke narodne mase.

Uporedo s razvojem tih događaja, neprijatelj nastoji da spreči i uspori razvoj oružane borbe. Radi toga i da bi povratili mesta koja su izgubili kapitulacijom italijanske vojske, okupatori su nastojali da ofanzivom onemoguće nadiranje i uspeh naše vojske. To su zahtevali i njihovi posebni interesi u Makedoniji. Naime, Nemci su morali obezbediti snabdevanje svojih trupa u Grčkoj i Albaniji, dok su Bugari nastojali da spreče razvitak oružane borbe u istočnoj Makedoniji zbog svojih porobljivačkih interesa.

Posle uspešnih borbi koje su makedonski borci vodili decembra 1943. i januara naredne godine u Mariovu, Tikvešu, Đevđelijskom kraju i u Meglenu, rejonu Kožufa i u drugim područjima u jugozapadnom delu — stvoreni su objektivni uslovi da se operacije prošire i u centralni i istočni deo Makedonije. To je bilo utoliko značajnije, što u centralnoj i istočnoj Makedoniji tada nije bilo partizanskih jedinica, uglavnom zbog toga što su bugarski fašisti i njihova okupaciona vlast uspeali da terorom, hapšenjima i streljanjem istaknutih rodoljuba i članova Partije spreče otpor naroda i onemoguće razvoj oružane borbe. Ipak, i u tako teškim uslovima, narod u ovim krajevima Makedonije nije gubio veru u NOP. To najbolje potvrđuje činjenica što su već od druge polovine 1943. god. iz Prilepa, Bitolja i šire okoline svakodnevno pristizali novi borci na slobodnu teritoriju u zapadnoj Makedoniji. Slično stanje je bilo i u Velesu i drugim mestima. Raspoloženje u narodu jasno je ukazivalo da je spreman za borbu, ako se za nju stvore objektivni uslovi, što se u proleće 1944. i ostvarilo.

Pored toga, ovladivanjem rejonima Prilepa, Velesa i Porečja, dobile bi se pogodne baze i stvorili uslovi za ugrožavanje komunikacija Bitolj — Prilep — Veles, i dalje prema Ovčem polju, što bi imalo još širi značaj, jer bi omogućilo povezivanje dejstava jedinica u rejonu Kumanovo — Vranje — Crna Trava sa onima u Mariovu, Tikvešu i Egejskoj Makedoniji. Istovremeno, otvarale su se mogućnosti da se iz šireg rejona Velesa ispolji jači politički uticaj i preduzmu oružane akcije prema Pologu (Tetovo — Gostivar), gde su

Nemci i balisti još uvek imali punu vlast i gde su sprovodili nečuven teror nad stanovništvom, posebno makedonskom.

Preduzimanje marša, posebno u istočnu Makedoniju, i razbukta- vanje oružane borbe u tom delu imalo je širi operativno-strategijski i politički značaj. Ta teritorija predstavljala je raskršće i bila cen- tralna oblast, u kojoj je već bila uspostavljena veza između Srbije, Kosmeta, Makedonije i Bugarske. Osim toga, u istočnoj Makedoniji su se morale razbiti iluzije velikobugarskih fašista da je ona njihova »tvrđava«. Oni su to isticali u svojoj propagandi posle neuspelih pokušaja 1941. i 1942. godine da se i u tom području formiraju par- tizanski odredi i razbijanja tek formiranog partizanskog odreda i rukovodstva Četvrte operativne zone 1943. godine.

Teritorija Kumanovo — Kriva reka — Vranje — Crna Trava — Lužnica, imala je poseban operativni značaj, jer kroz nju vodi železnička saobraćajnica, dolinom Morave. To je bila glavna arterija Nemaca za vezu sa Egejskim morem, a njeno ugrožavanje sa tog područja je vrlo povoljno.

Radi bržeg ostvarenja navedenih ciljeva, krajem 1943. i počet- kom 1944. godine, na jugu Makedonije (Meglen — Egejska Makedo- nija) bile su koncentrisane glavne snage NOV Makedonije (dve bri- gade sa ukupno 8 bataljona, grupa bataljona sa Glavnim štabom i CK KPM). Odluku o preduzimanju ofanzivnih dejstava glavnim sna- gama doneo je CK KPM, Glavni štab Makedonije i delegat VŠ NOV i POJ Svetozar Vukmanović-Tempo, odmah nakon neuspele nemač- ko-bugarske ofanzive (»Slon« i »Vuk«) izvedene u januaru.

Plan pohoda

Osnovni cilj pohoda bio je da jače snage prodiru iz Meglena u centralnu i istočnu Makedoniju radi bržeg i snažnijeg rasplamsa- vanja oružane borbe i formiranja novih i većih jedinica u ovim područjima. U detaljno razrađenom planu prodora i dejstava preci- zirani su zadaci i raspoređeni snage i kadar, tako da je svaka gru- pacija mogla samostalno da dejstvuje; osnovna zamisao bila je da dve grupe jačine do brigade izvrše prodor: jedna (1. makedonsko- -kosovska brigada) u centralnu, a druga (grupa bataljona sa Glav- nim štabom i CK Makedonije) u istočnu Makedoniju; treća grupa, takođe jačine brigade, da ostane u rejonu Kožufa i da aktivnim dej- stvima u Tikvešu i na desnoj obali Vardara (južno od Velesa) veže što jače neprijateljeve snage i time olakše dejstva grupa u central- noj i istočnoj Makedoniji.

Grupisanje snaga i rejoni dejstva

Na osnovu svestrane procene situacije krajem 1943/1944. god. GŠM i CK KPM došli su do zaključka da za preduzimanje pohoda (marša) i ostvarivanje osnovne zamisli dejstva snage treba podeliti u tri grupe, čija će jačina biti u skladu sa ciljevima i težinom zadatka, mogućnostima izvršenja, prilikama na terenu i jačinom neprijatelja.

Prva makedonsko-kosovska brigada, kao starija jedinica, do tada je vodila borbe u zapadnoj Makedoniji, na putu od Debarca do Meglena, posebno one u januaru 1944. na području Kožuf — Meglen, te su borci već stekli značajna borbena iskustva. Radi toga je s razlogom bila cenjena kao jedinica sa visokim borbenim i moralnim kvalitetima, spremna za izvršenje težih samostalnih zadataka.

Pošto je po planu trebalo dejstvovati u centralnom delu Makedonije (Azot — Porečje), odnosno u neposrednoj blizini dva velika okupatorska garnizona — Velesa i Prilepa, za izvršenje zadatka upućena je ova najiskusnija i najjača jedinica, koja će prodorom u taj rejon stvoriti slobodnu teritoriju i druge uslove za razvijanje oružane borbe i otpora.

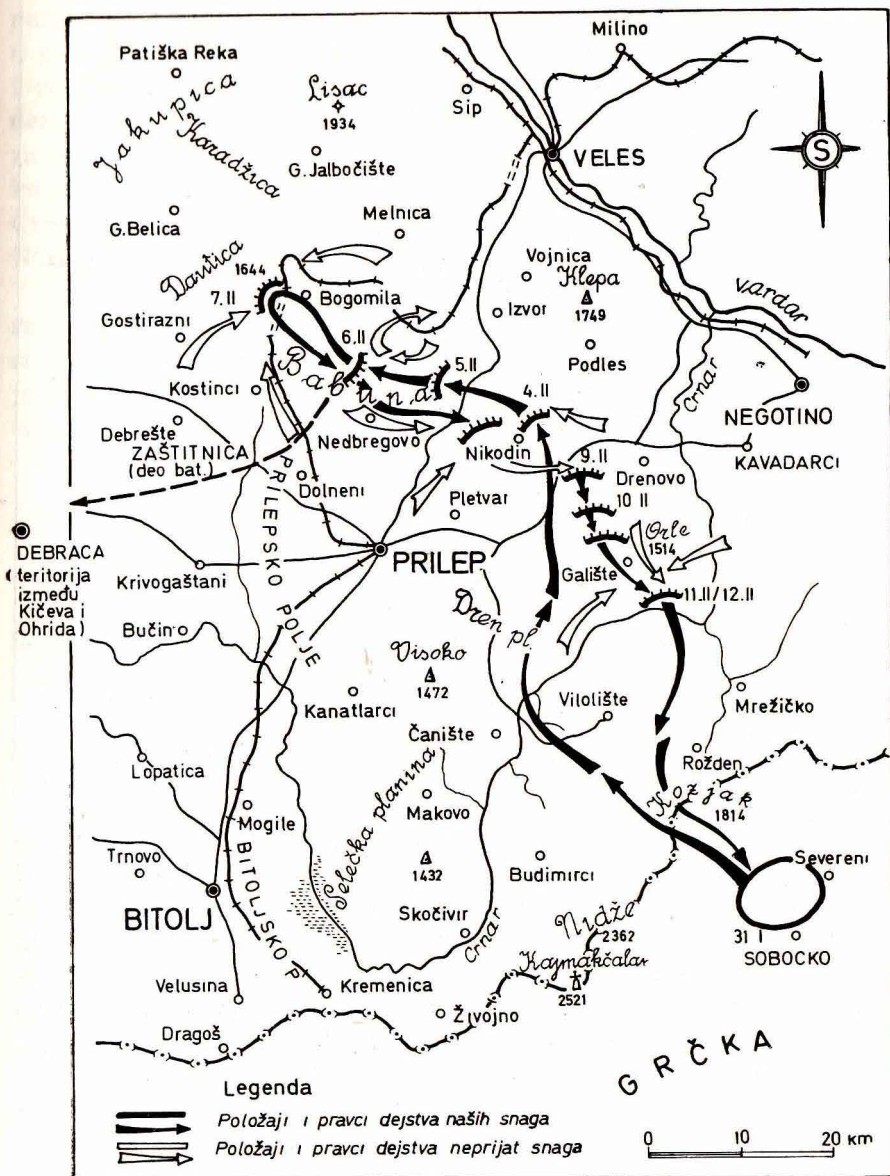
Treća grupa bataljona (dva bataljona) određena je za prodor kroz istočnu Makedoniju. Jedan njen bataljon (bugarski »Hristo Botev«), nakon dolaska u rejon Crne Trave trebalo je da se pripoji bugarskom pokretu otpora.

S obzirom na vremenske, zemljišne i druge uslove, grupa određena za prodor trebalo je da bude brojno manja, jer je marš-ruta pretežno vodila preko neprohodnih planinskih predela Belasice, Ograždena, Plačkovice i Osogovskih planina. Na tom pravcu nalazi se prirodna prepreka Vardar i Bregalnica, kao i važne komunikacije. Cilj marša bio je da se što pre izbije u područje Kozjaka i da grupa u tom rejonu ostane što duže neotkrivena, a to je nitalagalo da se navedene prepreke i komunikacije što brže i bez zadržavanja savladaju.

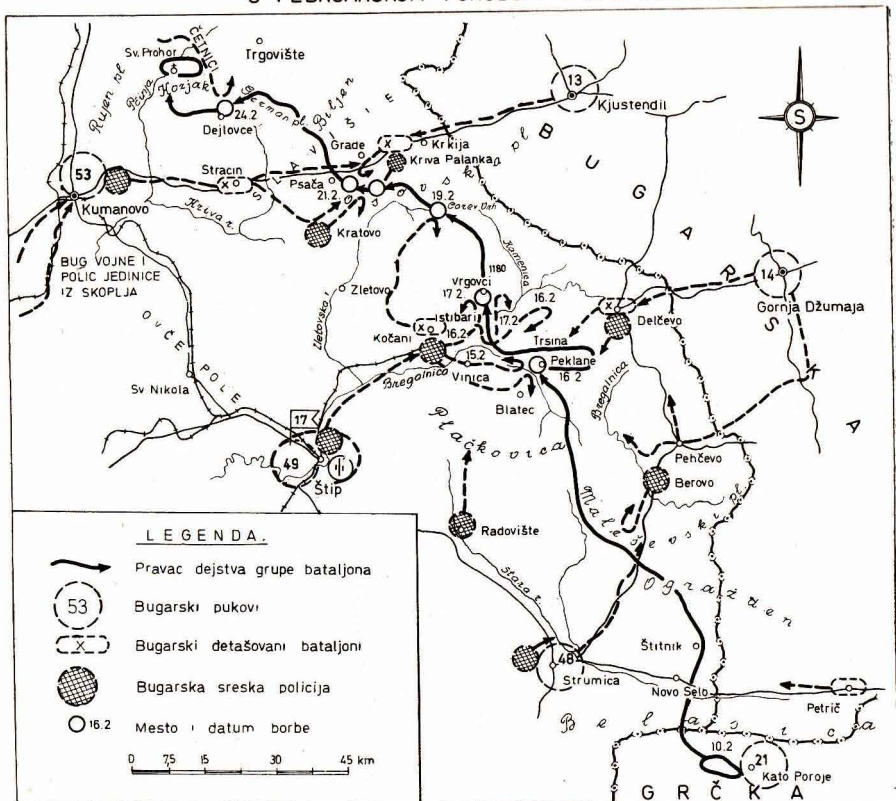
Na upućivanje manjih jedinica kroz istočnu Makedoniju uticala je i vojno-politička situacija u tom području, kao i činjenica što su u to vreme u širem rejonu Kumanova, Krive Palanke i Crne Trave dejstvovala jače partizanske snage sa kojima je trebalo da se spoji veća grupa bataljona.

Druga makedonska brigada određena je za dejstva u rejonu Tikveša. Deo Brigade bio je još od 5. januara angažovan u borbama na tom području, što je takođe uticalo na njeno određivanje za taj zadatak.

PRODOR (MARŠ) PRVE MAKEDONSKO-KOSOVSKJE
BRIGADE

PROBIJANJE 3. GRUPE BATALJONA KROZ ISTOČNU MAKEDONIJU
U FEBRUARSKOM POHODU (10 do 24 februara 1944)

Takav operativni raspored i grupisanje snaga bili su najpogodniji za ostvarivanje osnovne zamisli Glavnog štaba Makedonije. U osnovi, može se reći da je pohod značio pregrupisavanje snaga NOV i POJ u Makedoniji radi daljeg razvijanja oružane borbe u svim krajevima i zauzimanja što povoljnijeg operativnog rasporeda u odnosu na okupatorske i kvislinške snage. Borbena dejstva i ostvareni rezultati u toku marša i neposredno posle toga potvrdili su opravdanost mera koje je preduzeo Glavni štab i CK Makedonije.

Priprema i rukovođenje

Kako su pohodom rešavani ne samo vojni nego i dugoročni politički zadaci, to je pripremama i rukovođenju posvećena posebna pažnja. U jedinicama su sprovedene svestrane vojno-političke pri-

preme radi upoznavanja boraca sa ciljem i značajem marša i sa teškoćama koje ih očekuju. Takođe, zbog složenosti zadataka pohoda, komandovanju i rukovođenju pojedinim grupama posvećena je puna pažnja i određene neposredne starešine. Za rukovođenje dejstvima u centralnom delu određeni su politički komesar Cvetko Uzunovski i zamenik komandanta GŠM Panče Nedeljkovski; u Tikvešu i na desnoj obali Vardara Dobrivoje Radosavljević i Borko Temeljkovski; za istočnu i severnu Makedoniju kao i usklađivanje dejstava srpskih, kosovskih i makedonskih jedinica na teritoriji Kumanova, Vranja i Crne Trave, odgovornost je pripala CK KPM, GŠM i delegatu VŠ NOV i POJ i CK KPJ Svetozaru Vukmanoviću-Tempu.

Detaljno razrađenim planom precizirani su zadaci i raspoređene snage i kadar, tako da je svaka grupacija mogla samostalno da dejstvuje, što je bilo veoma značajno za realizaciju ideje pohoda. Mada je veza bila poseban problem, predviđeno je da GŠM održava radio-vezu sa 1. i 2. brigadom, a povremeno i kuririma.

Osnovni zadaci grupa

Prema utvrđenom planu, zadaci grupa su bili da:

Prva makedonsko-kosovska brigada izvrši marš u pravcu Bakhovo — Mariovo — Dren — Mukos — pl. Babuna; dejstvuje u centralnom delu Makedonije, zadržavajući se pri tome na teritoriji Azota i Poreča, radi ponovnog rasplamsavanja ustanka u tom kraju; dejstvom i zadržavanjem u centralnom delu Makedonije, stvori pogodne baze iz kojih će se ugrožavati komunikacija Bitolj — Prilep — Veles; stvori uslove za snažniji politički uticaj za usmeravanje većih oružanih akcija prema Pologu (Tetovo — Gostivar);

Druga makedonska brigada dejstvuje u rejonu Tikveša i Đevđelije, oslanjajući se na slobodnu teritoriju Meglena — Kožufa i Pajaka, radi razvijanja ofanzivnih dejstava u pravcu Kavadarca i Demir-Kapije, čime će privući pažnju okupatorskih jedinica i olakšati marš i prodor 1. brigade u centralnu Makedoniju i Treće grupe bataljona kroz istočnu Makedoniju;

Treća grupa bataljona (»Stevan Naumov« i »Hristo Botev«) pređe Vardar i probije se kroz istočnu Makedoniju, a nakon dolaska u širi rejon Kumanovo — Vranje — Crna Trava, objedini dejstva makedonskih, južnomoravskih i jedinica sa Kosmeta.

Za početak pohoda određen je 31. januar 1944. Bila je oštrazima, a jedinice slabo opremljene. U takvim uslovima samo zahvaljujući borbenom moralu jedinica, mogli su se izvršiti tako složeni borbeni zadaci.

Dejstva na pojedinim pravcima i neka iskustva

Dejstva Prve makedonsko-kosovske brigade

Brigada se probijala preko Mariova u Azot (veleški kraj), vodeći teške borbe sa višestruko jačim i tehnički dobro opremljenim bugarskim okupatorskim snagama (kod Nikodina, Oreov-Dola, na Oreškoj čuki, Mukosu, na putu Prilep — Gradsko, kod Radobila itd.). Izvodila je skoro svakodnevno i naporene marševe, u proseku po 25 km, savlađujući dubok sneg i planine sa visinskim razlikama od preko 800 m. Osim toga, borci su odolevali gladi, velikom zamoru i drugim teškoćama. Jednu od najtežih borbi ova Brigada je vodila 7. februara 1944. godine. Pošto je 6. februara predveče odbacila jake snage iz sastava bugarskog 56. puka protiv kojeg je celog tog dana vodila borbu kod Oreov-Dola, Mokreni i Gabrovnika, uputila se prema selu Bogomili. Međutim, već ujutro, kada je izbila kod bogomilskog železničkog tunela, krećući se ka Oreškoj čuki (k. 1644), na nju su krenule iz pravca Prilepa dve jake kolone Bugara. Bila je jasna namera neprijatelja — da što pre posednu Orešku čuku, kako bi se presekao put Brigadi, a potom da se odbaci u podnožnje planine, tu opkoli i uništi. Oreška čuka je dominantan položaj; ko je prvi posedne imao bi veliku prednost, presudnu za dalja borbena dejstva. To je bio trenutak za Brigadu. Ocenivši da je situacija teška, komandant Brigade je naredio jednom zameniku komandanta bataljona da sa četom izbiје na Orešku čuku pre Bugara. Nastalo je dramatično utrki vanje. Na jednoj strani su bili dobro naoružani i opremljeni okupatorovi vojnici, a na drugoj iscrpljeni, polubosi i prezeblji borci, ali duboko svesni da od njih zavisi sudbina Brigade, životi njihovih drugova. To je i doprinelo da četa prva izbiје na vrh Oreške čuke, i to samo toliko pre bugarskih vojnika da su uspeali da bace ručne bombe na njih i da ih nateraju da zalegnu na samoj ivici grebena. Ali i to je bilo dovoljno da, najpre ostatak čete, a potom cela Brigada, posedne dominantni greben, razvije se za borbu i odbije neprijatelja.

Međutim, neprijatelj se nije mirio s takvom situacijom. Dovlačeći u toku dana sveže snage u jačini oko tri puka i uz jaku podršku artiljerije i minobacača, jurišao je nekoliko puta da bi Brigadu zbacio sa položaja. Dobro organizovana, ukopana i zaklonjena u snegu, Brigada je u toku 7. februara odbijala sve juriše, nanevši neprijatelju velike gubitke (oko 80 mrtvih i znatno više ranjenih). Iako izložena jakoj artiljerijskoj vatri, Brigada nije pretrpela veće gubitke — većina artiljerijskih zrna prebacivala je položaje, ili se zarivala u

dubok sneg ne eksplodiravši. No i pored toga, položaj Brigade se pogoršavao, da bi predveče ipak bila oklopljena. Naime, neprijatelj je dovlačio sveže snage iz 14. i 15. divizije i poseo dominantne visove oko položaja brigade i zatvorio sve moguće pravce za proboj. Uočeno je da se iz 5. bugarske armije koncentrišu i dovlače snage iz susednih garnizona (Velesa, Prilepa, Bitolja i Broda) ukupne jačine do oko dve divizije (računajući vojsku, policiju i žandarmeriju).

Ocenivši da je položaj Brigade kritičan, te da nema povoljnih izgleda da se tu zadrži (pre svega zbog angažovanja tako jakih snaga), niti pak uslova da se probije u zapadnu Makedoniju — predstavnici GŠM i Štab brigade odlučili su da u toku noći Brigada probije obruč i ponovo krene na jug, prema Meglenu. Sa ozbiljnošću situacije i odlukom o probouju upoznat je ceo sastav Brigade. Na kratkim sastancima komunistima je stavljeno u zadatak da čuvaju kompaktnost jedinica. Proboj je izvršen noću 7/8. februara. Prethodno je sa manjim jedinicama izveden demonstrativni napad u suprotnom pravcu od onog za proboj (prema Solunskoj glavi — /k. 2240/), a potom je glavnina izvela jednovremen silovit juriš i proboj uvalom između s. Bogomila i železničkog tunela. Na tom pravcu, prelazeći prugu, razbijena je jaka bugarska zaseda.

Snabdevši se u pokretu hranom (iz sela Mokrena i Oreov Dola) glavnina se u toku noći probila ka grebenu Mukosa, da bi što pre izašla iz šireg obruča. Zahvaljujući solidno izvršenim pripremama, Brigada se uspešno probila iz obruča, uz neznatne gubitke. U toku proboja zaštitnica je bila odsečena, ali se i ona, koristeći noć i iznenađenje, uspela provući kroz selo Bogomilu i priključiti Brigadi.

Računajući da su se samo manji delovi Brigade probili, Bugari su u jutarnjim časovima 8. februara, uz podršku artiljerije, ponovo jurišali na Orešku čuku koju više niko nije branio.

Nakon tih okršaja na Oreškoj čuki, neprijatelj je počeo u stopu da goni Brigadu. Već toga dana (8. februara) oko 10 časova na planini Mukosu došlo je do težih borbi koje su trajale ceo dan. Produžujući pokret i dejstva 8/9, Brigada je 9. februara iznenada napala dva bugarska bataljona u rejonu Ilijinog vrha i odbacila ih, prodirući dalje ka Nikodinu gde je naišla na bugarsku zasedu. Jedan bataljon izvršio je juriš na zasedu, a jedna njegova četa napala je neprijatelja s leđa. Razbivši neprijatelja i tom prilikom, Brigada je nastavila proboj prema drumu Prilep — Kavadarci, a u tim borbama odsečena zaštitnica (1/2 bataljona oko 50—60 boraca) bila je primorana da se samostalno probija ka Debarcima, pretrpevši osetne gubitke (oko 37 boraca). Dejstvujući samostalno, zaštitnica je tek u aprilu stigla u sastav Brigade.

Brigada je 10. februara na juriš zauzela Gornje Radobilje, a zatim usmerila pokret preko Gališta ka Crnoj reci. Bugari su otkrili prelaz preko reke, pa su iz Mrežičkog uputili ojačani bataljon da posedne skelu i patroliranjem kontroliše obale. Dve naredne noći su bile posebno teške — Brigada nije uspela da pređe reku i da onemogućí ponovnu koncentraciju neprijatelja, pa je 11. februara bila prinuđena da vodi borbu na levoj obali. Usled premorenosti, zime i neprekidnih borbi, halucinacije su kod boraca bile sve češća pojava.

Odlučeno je da se reka — dubine 75 cm, a širine oko 100 metara — pređe noću. Održani su kratki sastanci sa starešinama i posebno sa članovima Partije, a potom su svi borci upoznati sa težinom situacije i planom noćnog proboja. To je dosta doprinelo da je i taj zadatak uspešno izvršen.

Brigada je po snažnoj mećavi prešla reku, da bi potom punih 45 časova neprekidno maršovala i 14. februara stigla u selo Bohovo (Egejska Makedonija), odakle je i pošla na izvršenje zadatka.

Prva makedonsko-kosovska brigada provela je na tom borbenom maršu 14 dana, prešla put dug 300 km, pretrpela gubitke: 48 poginulih, 9 ranjenih i 29 promrzlih, ali je neprijatelju nanela znatno veće gubitke. U vanredno teškim uslovima borci su pokazali veliko požrtvovanje i ispoljili visok borbeni moral, a starešine umešnost u rukovođenju. Jer, Brigada je često bila u okruženju, ali se uvek uspešno i na vreme uspela probiti. Osim brojne nadmoćnosti u ljudstvu i tehnici, neprijateljeve jedinice su bile sveže, odmorne i dobro opremljene za borbena dejstva u zimskim uslovima. Proboji Brigade u toku noći radi iznenađenja i paralisanja tehničke nadmoćnosti neprijatelja, a potom brzi manevri ka pogodnim pravcima, bili su umešni i ispravni. Odluka za povratak na Meglen posle borbe na Oreškoj čuki i okruženja, bio je rezultat realne procene. Uspeh Brigade ogledao se prvenstveno u tome što je dve pune nedelje u centralnoj Makedoniji vodila uspešne borbe, privlačeći na sebe jake okupatorske snage jačine oko dve divizije, čime je olakšala prodor Trećoj grupi bataljona prema istočnim i severnim krajevima Makedonije.

Najveći propust bio je što se polovina bataljona prilikom borbe kod Oreške čuke i na drumu Kavadarci — Prilep bila odvojila. No, i taj deo snaga je samostalno dejstvovao, u skladu sa opštom situacijom. Bilo je to novo poučno iskustvo — kako se u neprijateljevoj pozadini treba i može dejstvovati i sačuvati snage od uništenja.

Glavni štab Makedonije izdao je 20. marta naredbu kojom je za napore, borbenost i visoke moralne kvalitete, Brigada pohvaljena.

Druga makedonska brigada dobila je zadatak da ofanzivnim dejstvima (prvenstveno u pravcu Kavadarca i Demir Kapije) nadire i veže što jače okupatorske snage u Vardarskoj Makedoniji, radi olakšavanja prodora Prvoj makedonsko-kosovskoj brigadi u centralnoj i Trećoj grupi bataljona kroz istočnu Makedoniju. Međutim, Brigada je u ranijim borbama bila podeljena na dva dela; jedan je bio u tikveškom kraju (od 6. januara do 4. februara krstarilo na prostoru Kožuf — Demir Kapija — Crna reka i, vodeći manje borbe sa bugarskom vojskom i policijom, uspeo da razbije bugarsku vlast na tom području i obustavi rad bugarskih škola), a drugi deo je 31. januara iz s. Zborsko upućen preko Kožufa prema bugarskom garnizonu Mrežičko, gde su bile bugarske snage jačine bataljona. Borba je trajala ceo dan, ali bez rezultata. Zbog toga Brigada nije uspela da se sjedini. Prvi deo se vratio u Zborsko, dok se jedan bataljon uputio prema Crnoj reci, gde je ostao desetak dana. Iako razdvojena, Brigada je uspela da izvrši više akcija na pruži Demir Kapija — Devđelija. Ali, nije u celini izvršila zadatak, jer »nije uspela da se na vreme sjedini: naprotiv — razbila se u tri grupe«. Da je uspela da objedinjeno dejstvuje, u skladu sa dobijenim zadatkom, mnogo više bi olakšala dejstva Prvoj makedonsko-kosovskoj brigadi.

No, i pored toga, dejstva i boravak Brigade u Tikvešu i na desnoj obali Vardara (od Devđelije do Crne reke) imali su u onim uslovima značajan politički odjek u narodu, što se kasnije i pokazalo prilikom mobilizacije i dobrovoljnog stupanja u borbu. Tako je prodor ove brigade u centralnu Makedoniju, gde su prvi partizanski odredi 1942. godine pretrpeli neuspeh, imao poseban vojno-politički značaj.

Treća grupa bataljona počela je marš 31. januara na marš-ruti od oko 440 km. Njen prvi deo (od sela Zborsko do sela Šugovi) u dužini oko 180 km vodio je kroz Egejsku Makedoniju gde su bile stacionirane nemačke snage, a duži deo (selo Šugovo — Kozjak planina) preko teritorije koju su bile okupirale bugarske snage.

Nastojalo se da se pokret odvija u tajnosti, posebno kroz Egejsku Makedoniju i pri prelazu preko Vardara (po mogućnosti bez borbe) i s osloncem na grčki oslobodilački pokret u pogledu obaveštajno-izviđačke službe i ishrane jedinica. Grupa bataljona prešla je Vardar oko 30 km severno od Soluna. Tu se ne otkrivena, zadržala oko 4 časa, iako se u Solunu nalazio jak garnizon, čije su snage redovno patrolirale komunikacijom Solun — Devđelija.

Zahvaljujući dobroj organizaciji marša i oslobodilačkog pokreta u egejskom delu Makedonije, jedinice su za osam dana prešle put

dug 179 km (bez borbi). Narod je u tom delu Makedonije dočekivao borce Titove armije sa radošću i pesmom. Marš bataljona nije otkriven sve do 15. februara, pa je neometano izbio na Plačkovicu. No, teškoće na tom delu puta ipak nisu bile male. Desetog februara 1944. godine 3. grupa bataljona produžava pokret iz sela Šugova (južne padine Belasice) kroz istočnu Makedoniju. Protiv nje su bile usmerene vrlo jake bugarske snage (jedinice 17. divizije, a zatim delovi 14. divizije i neke jedinice iz Gornje Džumaje i Čustendila).

Teški vremenski uslovi (snežne vejavice i niske temperature), znatno su otežavali prebacivanje preko grebena Belasice. U sledećoj etapi prodora, bilo je potrebno što pre savladati reku Bregalnicu.

Kada je Grupa bataljona stigla u blizinu Bregalnice (16. februara), počela je jednodnevna borba protiv bugarske policije i vojske. Naročito teška borba vođena je toga dana kod sela Pekljeni protiv snaga 48. puka 17. bugarske divizije, koje su istog dana posele severne padine Plačkovice da bi zatvorile dolinu Bregalnice i sprečile dalji prodor. Tom prilikom razbijena je jedna bugarska četa, a do pada mraka vodila se teška borba sa bugarskom kolonom jačine bataljona koja je naišla iz Kočana. U tim borbama se naročito istakao bataljon »Hristo Botev«, koji je nekoliko puta vršio uspešne protivnapade radi povratka izgubljenih položaja.

Vođenje dalje pozicione borbe bilo je opasno. Neprijatelj je to upravo i priželjkivao, u nameri da grupu okruži, razbije i uništi. Podaci kasnije prikupljeni potvrdili su da su jedinice bugarske 17. divizije radi toga već bile posele dolinu Bregalnice, od Kočana do Berova.

Jedini izlaz iz te situacije bio je da se što pre savlada Bregalnica, ali nju su kontrolisale jake neprijateljeve snage, a i vodostaj je bio visok. Zbog toga se moralo računati na prelaz preko nekog mosta, mada su svi bili najbolje branjeni. Glavni štab je odlučio da se posluži varkom — da reku pređe kod sela Istibanje, udaljene samo 7 km od Kočana, gde je neprijatelj to najmanje očekivao. Jer, Bugari su veliki deo snaga koncentrisali u rejonu sela Careva (Delčeva), očekujući prelaz na tom pravcu. Da bi neprijatelja još više zbunilo, Grupa bataljona je 16. februara, sa položaja na Ržaniku, krenula ka Gavranu (k. 1125), u suprotnom pravcu od mesta planiranog za prelazak. Zbog toga su Bugari i grupisali jače snage u Delčevu. Kada je pao mrak, bataljoni su se vratili i kod Trsina se provukli između bugarskih zaseda, a u svanuće prešli reku preko mosta kod sela Istibanje.

Most su prešli bez teškoća: seoska straža je lako i na prepad razoružana. Bugari su u oklopnim vozilima poseli most tek posle prelaska

naših jedinica i uspeli preseći samo zaštitnicu (15 boraca) iz sastava bataljona »Hristo Botev«. Nakon prelaska Bregalnice, Grupa se dohvatila Osogovskih planina. Tek drugog dana, kad je već duboko zašla u Osogovske planine, bugarska komanda je doznala za prelaz preko Bregalnice i počela da vraća svoje snage iz Careva Sela i prebacuje ih u borbu na Osogovskim planinama.

Marševi i borbe vođeni 15. 16. i 17. februara 1944. i prelaz preko Bregalnice, predstavljaju veoma teška i naporna dejstva brojno male grupe bataljona. Bilo je to, u stvari, 66 časova neprekidnih borbi i pokreta sa odmorom samo od 3 časa u selu Laki, pa su borci lakše izdržali borbe nego marševe.

Nakon dolaska na ovu teritoriju 26. II 1944. godine, formirana je Treća makedonska NO brigada. Tu su se nalazili makedonski, južnomoravski i kosovski bataljoni, pa je odlučeno da se od 27. do 29. februara u manastiru Prohor Pčinjski, sa rukovodiocima ovih jedinica održi vojno-političko savetovanje. Tom prilikom je delegat VŠ NOV i POJ Svetozar Vukmanović-Tempo, pored ostalog, istakao:

»Naš dolazak na ovu teritoriju i formiranje brigada mora ne samo u političkom već i u vojnom pogledu da se oseti. Ova tako značajna teritorija mora da potpadne pod punu kontrolu partizanskih jedinica kako bi se lakše kontrolisala magistrala Solun — Skoplje — Niš — Beograd, na koju moramo u prvom redu da usmerimo naša glavna dejstva. U sklopu ovog zadatka mi prethodno moramo da očistimo ovu teritoriju od četničkih snaga. Sa njihovim razbijanjem mi ćemo biti u mogućnosti da stvorimo slobodnu teritoriju od Kozjak planine do Crne Trave... Iz ovih razloga razbijanje Vardarskog četničkog korpusa mora da usledi u najhitnije vreme...«

Tako je već petog dana posle dolaska Grupe bataljona u rejon Kozjaka (Perven), i 29. februara kod sela Sejaca (blizu Kumanova), definitivno razbijen Vardarski četnički korpus jačine oko osam stotina četnika. Time su četnici bili potpuno potučeni u ovom kraju. Samo toga dana četnici su imali 120 mrtvih, a dosta ih je zarobljeno. Razbijanje četničkog Vardarskog korpusa ima posebnu važnost za razvitak NOB, ne samo u severoistočnoj Makedoniji, već i u celoj južnoj Srbiji. Posle toga se stvara velika slobodna teritorija i dolazi do naglog priliva novih boraca u NOV. Razbijanje Vardarskog četničkog korpusa zajedničkim dejstvima makedonskih, srpskih i kosovskih jedinica, a potom i bugarskih uporišta — doprinelo je stvaranju šire i povezane slobodne teritorije, koja je obuhvatala celo područje na desnoj obali Morave sve do bugarske granice.

Neka operativno-taktička i druga iskustva iz februarskog pohoda

Februarskim pohodom bili su uglavnom ostvareni predviđeni ciljevi i zadaci. Na gotovo celoj teritoriji Makedonije (posebno u centralnoj i istočnoj) rasplamsavala se oružana borba. Jedinice Narodno-oslobodilačke vojske nanele su okupatorima osetne gubitke, pri čemu su veštim manevrima i prodorima na izabranim pravcima izbegavale odsudnije angažovanje i veće gubitke. Stekle su puno poverenje naroda kao dobro organizovana i jaka vojna snaga, sposobna da revoluciju izvede do kraja. Stvorena je nova slobodna teritorija, znatno oslabljen okupacioni sistem i stvoreni povoljniji uslovi za efikasniji rad Partije na terenu, a samim tim brži razvoj NOP-a u celini i učvršćenje narodne vlasti.

U februarskim dejstvima jedinice su pokazale visok borbeni moral (hrabrost, obučenost i pripremljenost) u najtežim uslovima. Starešinski kadar je pokazao umešnost, odlučnost i inicijativu u rukovođenju u komandovanju jedinicama.

Uspeh je postignut i zahvaljujući pravovremenim vojno-potičkim pripremama jedinica pred početak pohoda. U toku pohoda redovno su vršene kratke pripreme, da bi se borački i rukovodeći sastav upoznao sa ciljevima i zadacima, teškoćama i rezultatima u toku pojedinih etapa.

Brojno i tehnički jačem protivniku uspešno je u toku borbi nametana vlastita volja i način dejstva. Time se upravo i može objasniti opšti uspeh pohoda kroz Egejsku Makedoniju (preko 440 kilometara).

Izdržljivost boraca u tom napornom maršu samo je potvrdila kapitalno iskustvo iz NOR-a da u ratu, kako je to naglašavao drug Kardelj, u prvom redu pobeđuje čovek i da njegova moralna snaga, koja nastaje i jača samo u borbi često prelazi snagu oružja.

Posebno složen problem u toku marša za Glavni štab Makedonije bili su veza i komandovanje. Za održavanje veze sa svim jedinicama bila je predviđena radio i kurirska veza. Međutim, radio-veza često nije funkcionisala zbog veoma nepovoljnih atmosferskih prilika i iz tehničkih razloga, a kurirska veza je bila organizovana preko kurirske baze u rejonu Kožufa, odakle su obaveštenja jedinicama stizala uglavnom vrlo sporo zbog već pomenutih razloga. Takvo stanje veze negativno je uticalo na organizaciju sadejstva između jedinica, posebno između Prve makedonsko-kosovske i Druge makedonske brigade. To se posebno odrazilo u toku prelaza Crne reke,

kada se Druga makedonsko-kosovska brigada vraćala iz rejona Azot i bila u neposrednoj blizini pilepskog bataljona (iz sastava Druge makedonske brigade), ali jedni za druge nisu znali. To isto važi i za vezu Treće grupe bataljona, odnosno GŠ Makedonije sa brigadama.

Dolazak dela CK KPM, GŠ Makedonije i delegata Vrhovnog štaba na kumanovsko područje doprinelo je većom prilivu boraca i zamahu NOP-a. Formirane su nove jedinice i pojačana dejstva protiv neprijatelja, u koordinaciji sa južnomoravskim i kosovskim jedinicama u zahvatu moravsko-varždarskog pravca, posebno osetljivog za neprijatelja. Istovremeno, diverzantskim dejstvima ugrožavane su neprijateljske komunikacije i utvrđenja, a naročito pruga Niš — Skoplje, u to vreme glavna arterija sa Grčkom.

Vojno-politički i strategijski značaj područja zahvaćenog dejstvima južnomoravskih, kosovskih i makedonskih jedinica bio je izuzetan i zbog toga što je preko njega vodila jedna od glavnih komunikacija koja je Nemačku povezivala sa njenim snagama u Grčkoj i drugim na Bliskom istoku. Pored toga, zbog teritorijalnih pretenzija, fašistička Bugarska sprovodila je brutalan teror nad narodima koji su se borili za svoju slobodu.

Ova teritorija, pored ostalog, pružala je najpogodnije uslove za saradnju i pružanje pomoći pokretu otpora u Bugarskoj. To se moglo zaključiti iz zahteva Vrhovnog komandanta NOV i POJ prema kojem je Crna Trava trebalo da postane značajna operativna baza sa koje bi bugarske partizanske jedinice dejstvovale i prodirale ka bugarskoj teritoriji.

Kumanovsko područje, povezano s vranjskim i crnotravskim, čini geografski jedinstvenu teritoriju na kojoj su uspešno dejstvovala južnomoravske, makedonske i kosovske partizanske jedinice. Povezanost te teritorije omogućavala je manevrisanje sa jednog na drugo područje i usklađivanje dejstava.

Dolazak CK KPM i Glavnog štaba na ovu teritoriju, potom razbijanje Vardarskog četničkog korpusa i formiranje Treće makedonske udarne brigade, Šeste i Sedme južnomoravske i kosovske brigade (kasnije i drugih jedinica) — bili su događaji koji su omogućili da ova teritorija odigra značajnu ulogu u daljem razvoju oružane borbe u Makedoniji i Srbiji, a služila je i kao baza bugarskim partizanskim jedinicama.

Svojim borbenim dejstvima i prisustvom na tom području snage, NOV kao i svi drugi organi oslobodilačke borbe i revolucije, odigrali su značajnu ulogu u neposrednom ostvarenju i afirmisanju internacionalističkih načela KPJ, šireći i u delo sprovodeći ideju bratstva i jedinstva Srba, Makedonaca i Albanaca.

Februarski pohod u oružanoj borbi Makedonije predstavljao je veliku prekretnicu u rasplamsavanju oružane borbe u formiranju novih jedinica. Posle tog pohoda u Makedoniji je strategijska inicijativa prešla u ruke NOV i POJ, a okupator je bio prinuđen da uglavnom pređe u defanzivu i brani važnija uporišta, objekte i komunikacijske pravce.

Vojni efekat februarskog pohoda bio je vrlo značajan. Jer, protiv jedinica NOV koje su učestvovala u njemu, bugarski okupatori su bili prisiljeni da angažuju celu Petu armiju, kao i neke jedinice iz garnizona u Gornjoj Džumaji i Čustendilu, i skoro čitav aparat policije i žandarmerije. S druge strane, relativno male snage NOV angažovane u februarskom pohodu nisu izvršavale samo zadatke taktičkog karaktera već, su zahvaljujući njihovoj pravilnoj upotrebi i efikasnosti dejstva u ostvarivanju vojnih i političkih ciljeva, te moralno-političke vrednosti, postigle rezultate koji prevazilaze taktički, pa i operativni nivo.

Činjenica da je samo šest meseci posle februarskog pohoda Makedonija imala devet novih brigada i 41. makedonsku diviziju, a dva meseca posle toga jedinice NOVJ u Makedoniji narasle na sedam divizija, svrstane u tri korpusa — takođe potvrđuje značaj pohoda za preuzimanje opšte inicijative na teritoriji Makedonije i definitivno obračun sa okupatorima i njihovim kvislinzima. Posle februarskog pohoda, ofanziva NOVJ u Makedoniji praktično se više nije mogla zaustaviti.